

МЕТРОПОЛІТАРНА МЕРЕЖА СВІТУ: МАКРОРЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Досліджена метрополітарна мережа світу. Проаналізовані її регіональні та функціональні особливості. Виявлені основні риси метрополітарних субмереж відповідно до рівня їх розвитку та впорядкованості.

The metropolitan network of the world is investigated. Its regional and functional peculiarities are analyzed. The main features of the metropolitan subnetworks according with networks` development and their structure are disclosed.

Вступ. Постановка проблеми. У науковій літературі останніх десятиліть проблематиці, пов'язаній з метрополісами як основними осередками глобальної соціально-економічної активності, приділяється дедалі більша увага. Це пов'язано не лише з їх важливою, а подекуди і визначальною, роллю у багатьох світогосподарських процесах, але і з їх винятковим значенням у формуванні сутності сьогоденного суспільства:

- Метрополіси є осередками глобальних взаємодій та основою розвитку мережевого суспільства;
- Відіграють ключову роль у ієрархізації соціально-економічного простору та формуванні усіх типів просторових структур (точкових, лінійних, ареальних);
- Виявляють значний вплив на сучасний спосіб життя, масову культуру, поведінку, стереотипи мислення.

Необхідно особливо підкреслити роль метрополісів у просторовій організації всього світового господарства: в цих ядрах та довкола них концентрується потенціал трьох основних геополітичних та гео економічних центрів світу – Європи, Америки та Азії, а їх метрополіси формують єдину метрополітарну мережу.

Вона, по суті, складає основу світогосподарського каркасу, будучи, з одного боку, надзвичайно мобільною і динамічною його складовою, а з іншого – задаючи певну жорсткість цій конструкції. Адже метрополіси є основоположним функціонально-просторовим елементом каркасу, що визначає його розвиток, тоді як просторово-ієрархічні структури регіонального рівня, фактично, підпорядковані таким центрам і є результатом їх впливу. Будучи транспортно-комунікаційними, організаційними, діловими та культурними центрами, метрополіси виявляють визначальний вплив на прилеглу територію.

Водночас очевидно, що макрорегіони світу відрізняються за рівнем насиченості метрополісами, їхнім потенціалом та активністю. Це знаходить відображення і в розвитку самих макрорегіонів, адже наявність потужних ядер з високим функціонально-ієрархічним статусом відіграє стимулюючу та адаптуючу роль у регіональному розвитку, створюючи потенціал для появи і посилення нових полюсів росту і центрів активності. З іншого боку, вивчення особливостей макрорегіональних метрополітарних мереж має значний інтерпретивний потенціал, адже дозволяє оцінити рівень конкурентоздатності регіону на світових ринках, його активність і включеність у світогосподарські процеси, рівень впорядкованості територіальної структури регіону, її зрілість та тип, дає можливість визначити етап стадійно-еволюційного розвитку та його тенденції.

Таким чином, дослідження як метрополітарної мережі світу загалом, так і її макрорегіональних особливостей є важливим елементом аналізу світового господарства взагалі, пізнання глибинних просторових процесів, їх регіональних особливостей і тенденцій, а також має значний прогностичний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даному контексті передусім необхідно відзначити, що коли з'явилися перші уявлення про світові міста (середина 60-х рр.) та були обґрунтовані їх сутнісні риси та особливості (П. Холл та Дж. Фрідманн), вони, безумовно, розглядалися як окремі потужні ядра, а не складові мережі. Проте з посиленням глобалізаційних процесів та підвищенням ролі ТНК у світовій економіці дедалі частіше в наукових роботах (зокрема, С. Хаймера, Д. Хейнана) почали говорити про зв'язки метрополісів та їх важливість, як для самих міст, так і світового господарства загалом.

З появою концепції мережевого суспільства М. Кастельса в середині 90-х рр. міста дедалі частіше розглядаються як результат глобальних взаємодій, а мережа метрополісів починає розумітися як існуюча спільність, що виявляє надзвичайно високий вплив на світове господарство. При цьому характерними особливостями, що визначають сутність метрополітарної мережі, є висока динамічність та тіснота зв'язків між її елементами.

Саме вивчення зв'язків між метрополісами стало основним акцентом, на який протягом останнього десятиліття спрямовані зусилля дослідників. Зокрема, відомий цикл робіт П. Тейлора та ін. з виявлення т. зв. «хінтерворлдів» (hinterworlds) міст, де досліджуються їх зовнішні зв'язки. При цьому інтенсивність зв'язків метрополісу виявляється шляхом аналізу діяльності компаній, які надають ділові послуги [4]. Це, на думку авторів, розкриває сутність сучасного метрополісу, що є результатом діяльності глобальних компаній та їх активності. Символічною в цьому відношенні, як за назвою, так і за змістом є робота С. Сассен «Глобальні мережі, зв'язані міста» [3].

Серед праць, що розкривають особливості розвитку метрополісів в окремих макрорегіонах, можна згадати дослідження, присвячене Азії [2].

Водночас, фактично, відсутні роботи, що характеризували б світову метрополітарні мережу не лише як результат діяльності глобальних компаній, а як сукупність пов'язаних центрів. Це тісно переплітається з іншою науковою проблемою – складністю типізації метрополісів. Таким чином, в науковій літературі, по суті, майже немає розробок, де була б акцентована увага на метрополітарній мережі світу, складеній різними типами метрополісів, її впорядкованості, структурованості та макрорегіональних особливостях функціонування мережі.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Виходячи зі сказаного, основними задачами є:

- Проаналізувати типологічні особливості метрополітарної мережі світу, її структурованість;
- Виявити специфіку її просторової конфігурації;
- Оцінити макрорегіональні особливості метрополітарної мережі, виходячи з кількості та функціонального рівня метрополісів, що її складають;
- Проаналізувати рівень сформованості і зрілості макрорегіональних субмереж, ступінь їх впорядкованості.

Виклад основного матеріалу. Метрополіси світу, що складають метрополітарні мережу, передусім відрізняються за своїм функціонально-ієрархічним статусом – рівнем розвитку найважливіших функцій, масштабами просторового впливу, а відповідно, і роллю у світовому господарстві. Тому аналіз метрополітарної мережі базується на результатах раніше проведеного дослідження найважливіших функцій міст [1]. У його ході було оцінено рівень їх розвитку у понад 500 містах світу, що дозволило обґрунтовано виділити і охарактеризувати центри, які складають метрополітарну мережу світу. З цією метою серед 500 міст було відібрано 248, де рівень розвитку метрополітарних функцій є найвищим, а самі функції – більш різноманітними. Сукупність цих центрів може розглядатися як мережа найважливіших та найбільш динамічних міст, що мають дуже значний вплив на всі аспекти функціонування світової економіки.

Проте очевидно, що ця мережа надзвичайно неоднорідна, як у функціональному, так і в регіональному відношеннях. Окремі центри дуже відрізняються між собою за зосередженим потенціалом, потужністю і різноманітністю метрополітарних функцій, активністю метрополітарного середовища, а відповідно – функціонально-ієрархічним статусом. Паралельно з цим спостерігаються дуже істотні регіональні відмінності у функціонуванні метрополітарної мережі. Є макрорегіони надзвичайно насичені центрами різного рівня, тоді як в інших макрорегіонах процеси метрополізації перебувають, фактично, у зародковому стані.

Відзначимо, що на основі досліджень, проведених раніше [1], нами було виділено модельні характеристики, що відображають сутнісні особливості

метрополісів різних типів та дозволяють їх охарактеризувати, зокрема у відповідності з рівнем розвитку метрополітарних функцій. Таким чином, можна досить чітко розрізнити глобальні, світові та регіональні метрополіси та метрополіси у стадії формування.

Як показало дослідження, метрополітарна мережа світу досить структурована за виділеними типами метрополісів, і схематично може бути зображена у вигляді піраміди. Її верхній ярус – це глобальні метрополіси, середній (ширший за верхній) – світові (51), а нижні яруси (найширші) – регіональні (79) та перспективні (100) метрополіси.

В типологічно-регіональному відношенні можна відзначити наступне. Переважна частина глобальних міст, що характеризуються найвищим рівнем розвитку метрополітарних функцій, розміщені в Європі – Париж, Лондон, Амстердам, Рим (рис. 1). У той час як світові метрополіси, окрім Європи, мають значне зосередження в Америці. При цьому в інших макрорегіонах метрополітарні мережа розвинена значно менше і має цілу низку структурних недоліків.

Виходячи з цілої низки особливостей (наявність метрополісів, їх кількість, функціонально-ієрархічний рівень метрополісів, структурованість і впорядкованість мережі за типами метрополісів) можна говорити про виражені ознаки існування декількох макрорегіональних метрополітарних субмереж. Кожна з них характеризується своєрідними особливостями, в основі формування яких лежить складне переплетіння історичних, географічних, адміністративно-політичних чинників.

Найбільш насиченим і сформованим (з точки зору оптимального поєднання міст різних типів) є *європейська субмережа метрополісів*. Її формують і ті метрополіси, що мають дуже високий та високий рівні розвитку функцій (Париж, Лондон, Брюссель, Амстердам, Цюріх, Мюнхен, Рим, Рейн-Рур, Мадрид), і численні порівняно невеликі центри, які виконують важливу роль у забезпеченні поліцентричного розвитку Європи. Існує 49 європейських міст, які можна розглядати як метрополіси на стадії формування, причому 43 із них мають помірну функціональну активність і лише 6 – низьку (Дрезден, Грац, Саутгемптон, Братіслава, Бремен, Вроцлав). При цьому функціональна активність розглядається як активність міського середовища в реалізації функцій. Маючи переважно невелику людність, такі міста формують більш зв'язані й ефективно організовані суспільно-територіальні комплекси. Що особливо важливо, на основі регіональних зв'язків у межах макрокаркасу вони постійно контактують з центрами найвищого світового функціонального статусу. Це дає можливість перспективним європейським метрополісам організувати свої суспільно-територіальні комплекси, враховуючи передовий досвід, отримуючи при цьому менш актуальні для головних ядер функції в процесі їхньої дифузії.

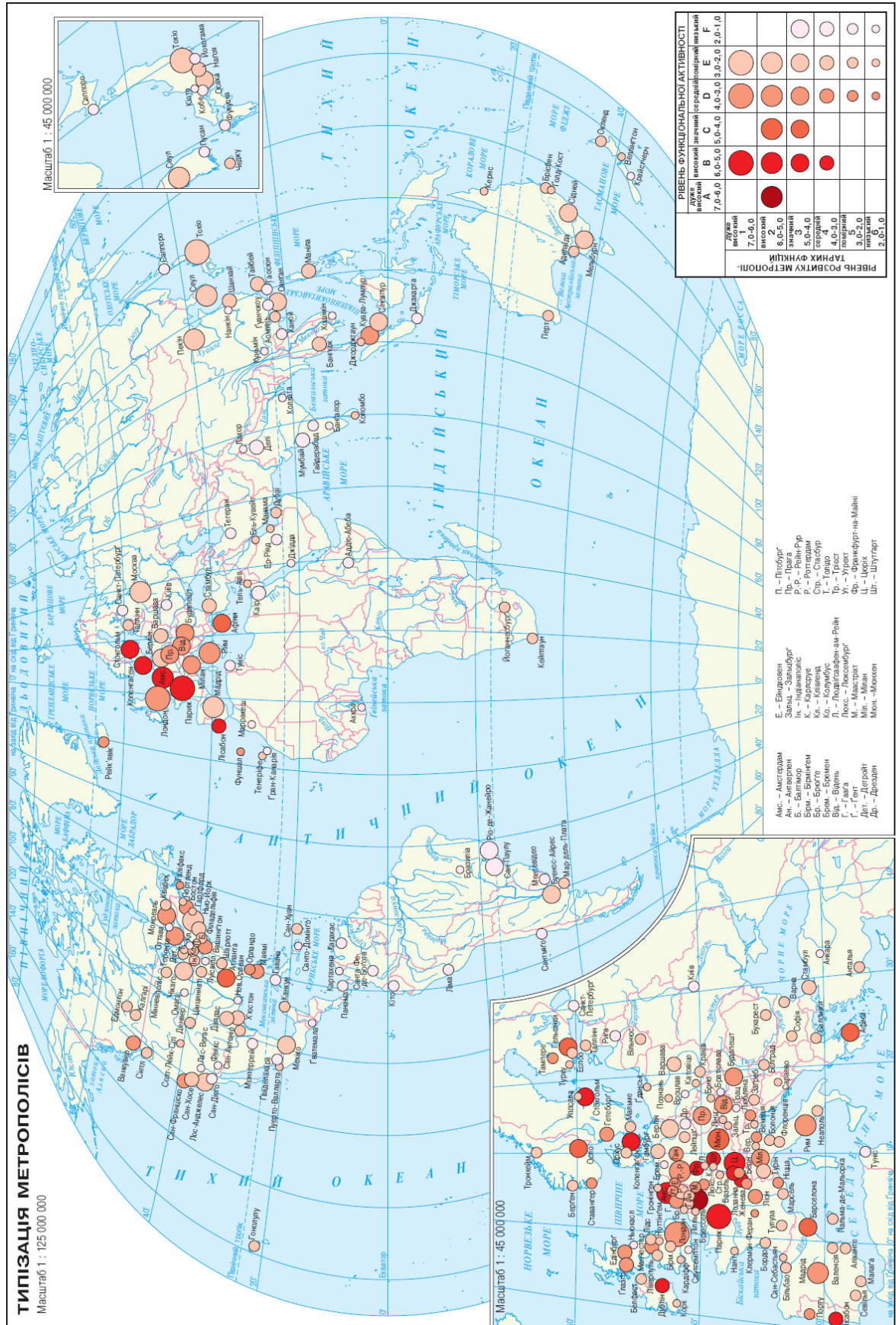

Рис. 1. Типізація метрополісів світу

Рис. 1. Типізація метрополісів світу

Північноамериканська метрополітарна субмережа складена багатьма метрополісами, але менш структурована порівняно з європейською. Так, лише Нью-Йорк потрапляє до метрополісів з дуже високим або високим рівнем розвитку функцій (у Європі таких центрів 10, в Азії – 3). Лише один з північноамериканських метрополісів має рівень функціональної активності вищий від середнього – Атланта (у світі таких центрів 18, з них 17 європейські). Водночас дуже широко представлені в метрополітарній мережі центри зі значним і середнім рівнями розвитку функцій у поєднанні із середньою та помірною активністю. Це канадські Торонто, Монреаль, а також Лос-Анджелес, Чикаго, Вашингтон, Сан-Франціско, Бостон, Маямі та ін. (загалом 13 метрополісів). Велика кількість міст у північноамериканській метрополітарній мережі і висока конкуренція сприяли тому, що лише в чотирьох з них рівень розвитку функцій вищий від середнього (окрім Нью-Йорка та Атланти, це Лос-Анджелес та Чикаго).

Потужними метрополітарними ядрами представлена *Азійсько-Тихоокеанська* субмережа. Маючи невисокий рівень функціональної активності (найвище значення – Куала-Лумпур), багато метрополісів мають дуже високий (Токіо), високий (Сеул, Пекін) та значний (Куала-Лумпур, Сідней, Мельбурн, Сянган, Осака, Сінгапур) рівні розвитку функцій. Недоліком цього макрорегіонального каркасу є недостатня наповненість типами метрополісів із середнім рівнем розвитку функцій та перспективними метрополісами, що відображає існуючі диспропорції в розвитку цього регіону.

Привертає увагу становлення окремих метрополісів у Африці. Найвищий статус серед них має Каїр, який за середнього рівня розвитку функцій характеризується низькою функціональною активністю, а відповідно – і низькою ефективністю організації. В умовах відсутності центрів з вищим функціональним статусом виділяються Йоганнесбург та Кейптаун, а Аддіс-Абебу, Марракеш та Аккру можна розглядати як метрополіси у стадії формування.

Таким чином, у різних макрорегіонах світу склалися неоднакові за рівнем ієрархічної впорядкованості типи метрополітарних субмереж:

- Європейська – насичена метрополісами різних типів і найбільш впорядкована;
- Північноамериканська – менш упорядкована і представлена переважно метрополісами середнього рівня;
- Азійсько-Тихоокеанська – представлена окремими потужними центрами, а метрополіси середнього рівня та метрополіси в стадії формування практично відсутні.

На фоні інтенсивного розвитку системи метрополітарних функцій у світі, посилення конкуренції в окремих видах діяльності, що їх формують, та становлення багатьох потужних метрополітарних ядер у країнах, що

перебувають на різних шаблях стадійно-еволюційного розвитку, особливо актуальне виявлення місця українських міст у *Центральноєвропейському метрополітарному каркасі*. Це частина європейської мережі, яка об'єднує міста колишніх соціалістичних країн, чії метрополітарні функції інтенсивно розвиваються останнім часом. Для цієї частини мережі характерна надзвичайно висока динаміка розвитку, і вона представлена декількома потужними центрами з високим функціонально-ієрархічним статусом. Передусім це Прага та Будапешт. Дещо нижчі показники Варшави, а також Белграда, Софії, Бухареста, Кракова. Загалом 8 міст тут можуть розглядатися як регіональні метрополіси та 10 – як метрополіси на етапі формування.

Процеси посилення структурованості простору, що відбуваються в Центральній Європі на основі поліцентричної моделі, підкреслюють виразні диспропорції у функціональному розвитку центрів сусідніх країн. Особливо виразно вони окреслилися зі становленням низки центрів другого порядку в Польщі та інших країнах регіону. Окрім головних ядер з високим рівнем розвитку метрополітарних функцій, там формуються центри дещо нижчого рівня – Познань, Вроцлав, Катовіце, Краків у Польщі, Брно – у Чехії, Варна – в Болгарії. Це при тому, що територія окремих країн не співмірна з площею України, де представлений лише один сформований метрополіс – Київ.

Установлено, що Київ – єдине українське місто, яке входить до світової метрополітарної мережі. За рівнем розвитку функцій, їхньою різноманітністю, представленими видами діяльності, функціональною активністю Київ відповідає уявленню про регіональні метрополіси. Інші українські міста поки що не входять до метрополітарної мережі, а рівень розвитку метрополітарних функцій у них нижчий від порогових значень.

У той же час територія всієї Східної Європи – Білорусі та європейської частини Росії – перебуває під впливом лише трьох метрополісів – Києва, Санкт-Петербурга та Москви. Цього явно не достатньо для ефективного територіального розвитку, до того ж пов'язано з надмірною концентрацією в цих містах і деякою переобтяженістю їхньої функціонально-компонентної структури.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отримані результати відображають існуючі недоліки в розвитку окремих субмереж. Досить виразно вони проявляються на території Східної Європи, що має негативні наслідки для регіонального розвитку України. З цієї точки зору доцільним та перспективним є підвищення функціонально-ієрархічного статусу українських міст та їх ролі в активізації прилеглої території шляхом посилення існуючих та нових полюсів росту. Дослідження основних напрямів та механізмів цього процесу є одним з найбільш перспективних та актуальних.

Список використаних джерел:

1. Денисенко О.О. Процеси метрополізації та перспективи їх розвитку в Україні : Автореф. дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / Інститут географії НАН України. – К., 2010. – 23 с.
2. Emerging world cities in Pacific Asia, ed. by Fu-chen Lo and Yue-man Yeung. – United Nations University Press, 1996. – 528p.
3. Global networks, linked cities, ed. Saskia Sassen. – New York: Routledge, 2002.
4. Taylor P.J., Walker D.R.F. Urban Hinterworlds Revisited // Geography, 89(2), (2004), P.145-151.

УДК 911.355

Савчук І.Г., к.г.н., с. н. с.
Інститут географії НАН України

РОЛЬ КАМ'ЯНОГО ВУГІЛЛЯ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ З СИБІРСЬКИМ ФЕДЕРАЛЬНИМ ОКРУГОМ

Розкрито роль кам'яного вугілля у зовнішній торгівлі України із Сибіром та показано значення окремих компаній в ній.

The role of coal in international trade of Ukraine and Siberia are disclosed. The role of independent companies in this trade is explored.

Вступ. Постановка проблеми. Хоч Україна і Сибірський федеральний округ (Російська Федерація) мають різні обсяги експорту (6,24 і 30,84) й імпорту (41,68 і 30,84 млрд дол. США у 2010 р.) [14; 16] та вони знаходяться на значній віддалі один від одного між їх господарськими суб'єктами відбувається жвава зовнішня торгівля.

Не дивлячись на світову економічну кризу, що розпочалась у 2008 р. Україна продовжує залишатися одним з провідних зовнішньоторговельних партнерів Сибірського федерального округу. Якщо у 2008 р. Україна займала друге, то у 2010 р. лише п'яте місце в його зовнішньоторговельному обороті [9; 16]. Її частка у даному економічному показнику цього федерального округу Росії скоротилась з 12,2 до 5,17% (розраховано за [9; 16]). Головним чином зменшився імпорт з України, переважно за рахунок скорочення закупівель підприємствами провідного регіону цього округу у зовнішній торгівлі – Красноярського краю. Частка України скоротилась в його імпорті з 4,2 % у 2007 р. до менше одного відсотка у 2009 р. [1; 9].

Переважно зовнішня торгівля між Україною і Сибірським федеральним округом відбувається у рамках поставок мінеральної сировини і продуктів її первинної переробки на підприємства експортоорієнтованих галузей економіки Росії й України. Наприклад, у 2003 р. в Україну переважно вивозили з цього